

O SODOBNEM ČLOVEKU IN NJEGA POTIH

F E R D O K O Z A K

I

Vem, podobe smo le, v prostoru med nebom in zemljo. Podobe, ki jih obuja dandanašnji dan in ki jim jutrnji ne dá več ne oblike ne vsebine. Naša pota, naši obrazi, sanje in sadovi naših rok — ničesar ni, kar bi ne imelo svojih bratov in sestra onkraj spomina. In ničesar ni v obliki, kar bi sijalo, kadar padejo na zemljo teme. Kajti oblike so sadovi, ljubezen v izrazu same sebe utešena. Sence pozabljenja jih raztapljajo v roso hrepenenja, da zalivajo njive bodočih dni s sladkostjo in strastni spočetja. Vem, podobe smo le, v prostoru med nebom in zemljo, podajanje nevidnih belih rok v slovo in pozdrav; le v gluhih, prostranih samotah duše se lovi šum korakov, ki odhajajo, in onih, ki so na potu.

In vendar gredo stoletja za stoletji semena v klas, vendar se izvija beseda za besedo iz skrivnosti prsti k solncu; vendar ni rok, ki bi pred brezobličnostjo ne zagorele v ekstazi, da ugnetejo vanjo podobo svoje volje. Spoznanja naša so kratki oddihi na brezkončnih potih misterijev, spoznanja naša niso več od večernega hlada, ki je v dobroti tako velik, da lajša tugo za solncem. Kajti nekaj je več od spoznanj in to je plamen, ki gre iz srca zemlje v nebo, plamen, ki je notranja reja podob, ki so bile in naših in onih za nami. Ta plamen je ukaz od vekomaj, zakon in bistvo obenem, nas in vsega edini vzrok in smer. To so skrivnostni, mistični slapovi večne žeje, ki lijejo iz središča v brezna vsemirja — veličastni, neusahljivi, neutajljivi. Misterij smrti in življenja, nezmotljiv v grozi svojega uničevanja in v gloriji svojega ustvarjanja. V nas vseh gori in naše podobe so le sadovi visoke dolžnosti, ki jo terja plamen od nas. V njih krhkih posodah se uteleša njega večni beg v preobražanju naše minljivosti. In to je naše vse, naša edina luč sredi temin, sveta veriga človeških dejanj, podobna vencu poljubov, ki z njimi hladi vroča čela skrivnosti naš temni, nevidni brat.

2

Že nekaj let se mi vrača občutek, kakor da živimo v atmosferi južnega neba. Severnih jasnin že davno ni več, ne njih svetlobe in miru, ko se duh, sproščen in umirjen, ugresa v iskanje in ustvarjanje. Dolgo že pogrešamo ostro zarezanih kontur in enostavne lepote luči, dolgo že ne vidimo v daljine in ne zaznavamo njih razmerij. Nad nami je južno nebo, nebo viharjev, somračij in katastrof. Vse naše življenje se včasih

zdi podobno oblakom, ki so se odtrgali bogvekje in drve s strahotno naglico bogvekam, gnani od vihravih južnih vetrov. V zraku preži soparen pritisk, z bujno človeško vegetacijo se igra negotovost in nenadnost. V naših dneh prebiva nestrpnost in naglica, podobe vsakdanjega življenja se izmenjavajo sunkoma in mahoma, kakor da ni nobenih zvez med njimi. Možnost vsega biča fantazijo, nič ne preseneča. V tej južni svetlobi rasto vsi pojavi v fantome senzacij, vstajajoči in ugašajoči v prevratni igri ozračja. Vroča, kaotična somračja, katerih daljine zastirajo temne slutnje katastrof.

Odkod zaznavanje te podobe sedanjosti? Predstave naše so zmirom sad raznih faktorjev okrog nas in zadoščalo bi zbrati in posneti jih s površja naših dni, da bi prejel obraz svojo osnovo in svoj temelj. Toda kako izbirati? Koliko dejstev zaznavamo vsak dan, ki se zde na prvi mah težka po pomenu, iz bližine pogledana pa skopné in puščajo za seboj komaj sled občečloveških senzacij, ki so bolj plodovi trenutnih konstelacij kakor pa znaki neke življenjske konstrukcije. Poleg tega smo se navadili majhnih meril in včasih se zdi, da bi najrajši že z vsakim dnem pričenjali nove dobe, nove življenjske osnove, kakor da bi bil ves organizem človeštva le oder, kjer je mogoče vsak hip dvigati in spuščati zaveso. Iz tega gladu ali boljše iz te kratkovidnosti zase zavzetega človeka se porajajo vrste prerokov, moralistov in sodnikov, ki oznanjajo propast in prerojenje in razpolagajo z nekimi, v vse podrobnosti izdelanimi sistemi življenja v tem ali onem smislu. Vsem je prepočasno, da bi živeli preprosto in nezaslišano, da bi pozabili svojo lastno osebo; zaradi tega jim čas obtiči skrivljen v očeh, ozek in ozkosrčen, majhen in vse preveč vsakdanje enostaven. Življenje in z njim razdobja niso račun, pač pa veriga dejanj in doživetij, vrsta vidnih in nevidnih bojov, ki jim včasih tudi najtanjše slutnje ne odkrijejo lica. Organizem človeštva ni mehanizem, pač pa živa, gibljiva sila brezštevilnih komponent, katerih akcija ni ujeta v našega razuma zakon smiselnosti, ker je suverena v svoji lastni zakonitosti in logiki. Zato ne more biti pri premišljevanju naših zdanjih dni govora o kakršnemkoli zaključenem sistemu, pač pa kvečjemu in približno o smereh, ki si jih utira rast današnjega človeka. Prerokovanja bi bila napuh in neresna fraza, morebitna sklepanja pa brezkrven odsev lastnih teženj in želja.

Torej kako izbirati?

Življenje vsakega organizma se oslanja na urejenost in medsebojne relacije nekih funkcij, ki reprezentirajo njega najosnovnejše težnje in rast. Podobno tudi organizem človeštva. Pojem človeškega je sicer neizčrpljiv in neobsegljiv, je v svojem bistvu relativen kakor vse, iz česar

rasto naši etični, moralni in socialni zakoni, toda človeštvo kot organizem je dejstvo, ki ga nam vsak dan jasno in določno očitujejo njega osnovne funkcije, materijelne in duhovne. Njih jasni, čisti pojavi so edini viri, ki nam odpirajo razglede v tajne tega organizma in primaknejo našemu vidu njega obraz. Čisti pojavi, namreč pojavi, zajeti v njih biološki svobodi, v njih življenjski absolutnosti, brez apriorističnih zrelšč naših umstvenih računov. Iz teh pojavov velja torej sestaviti vsaj približno lice naših zdanjih dni, in iz te zunanostne podobe prodreti globlje v sfere vzročnosti in presoje.

Lice zdanjih dni! Sprostimo se za trenutek toka vsakdanjosti, ki nas nosi s seboj z našimi širšimi ali ožjimi, osebnimi ali nadosebnimi računi, hrepenenji in cilji. Kje smo, kako smo? Pred našimi očmi je sprostrta vsa zemlja, domačija vseh milijonov in milijonov duš, vsega človeštva. In to domačijo dele nevidne, toda politično in gospodarsko ostro podčrtane meje na več celot, ki jih nazivamo države. Človeštvo ne prebiva na zemlji kot homogen njen posestnik, pač pa si je ustvarilo iz raznih vzrokov več upravnih organizmov, mednarodno pravnih posestnikov zemlje, ki je obsežena v njih mejah. Ti upravni organizmi-države — pa niso nekaj abstraktnega, pač pa živa tvorba žive človeške mase in naravno je, da je baš ta masa, ta nositeljica državnosti porajala iz sebe iz dobe v dobo upravne sisteme, ki so politično, gospodarsko, socialno in kulturno posredovali čim bogatejši, smiselnejši in rentabilnejši prirodni obtok energij, ki ga imenujemo proces razvoja. Razume se, da so se ti sistemi izločali iz realnih potreb, ki so vznikali v smislu bogastva, smiselnosti in rentabilnosti v organizirani državljanski masi. V zadostitvah in izpolnitvah teh potreb so umirali upravni principi in se porajali novi, da s svojo mlado upravičenostjo požive konsum in produkcijo.

Kakšne upravne sisteme pozna, oziroma gradi naš čas?

Ugotovitev ni težka, ker je z malimi izjemami — lahko se reče — ves svet v svojih težnjah in potrebah prilično izravnal in se vrši upravljanje držav skoro povsod po istih principih. Iz časov pred vojno smo podedovali princip demokracije, ki so ga vojne razmere sicer precej diskreditirale, ki ga pa vendar večina držav priznava kot edini pravi upravni način. Njemu v ostrem nasprotju sta fašizem in komunizem, po svojih metodah in svojih upravnih težnjah notranje ustrezajoča si sistema. Moj namen ni, presojati prvi, drugi ali tretji pojav, koliko je z ozirom na čas in potrebe upravičen ali ne. Trenutno gre le za podobo, ki nam jo kaže svet v upravnem oziru pod prapori omenjenih sistemov. Fašizem in komunizem sta s krvavo in nekrvavo revolucijo porušila tisto notranje upravno ravnovesje, ki ga je dosegla demokracija s svojim

parlamentarizmom. Oba sta odklonila sodelovanje celotne državljanske mase pri upravnih poslih in se oslonila le na brezkompromisni, dogmatično vezani del družbe. Oba sta priznala enakopravnost le v smislu in okviru svoje — če lahko rečemo — racijonalistične konfesije, odstranila kontrolo in kritiko in poizkusila preobraziti vse materijelne in duhovne funkcije življenja v svojem smislu in sebi v korist. Fašizem, oprt prav za prav na kapital, in komunizem, evangelij proletarijata, oba sta izoblikovala življenje držav, kjer sta se uveljavila, v boj, v bojno stanje, kjer gre vsak trenutek za vse vrednote naenkrat, in razumljivo je, da so vse mere — za in proti — izostrene do skrajnosti. Oba sta obenem izpričala moč ekspanzivnosti in po vseh državah razpredla mreže svojega vpliva. Dokaz so oborožene javne in tajne organizacije, smotrno delo zoper mednarodne dogovore, krvave demonstracije in manifestacije, atentati itd. Obema se krčevito upira princip demokracije. Toda vsak, še tako vnet zagovornik demokratičnega principa bo priznal, da so ga razmere pahnila v težko notranjo krizo. Parlamentarizem izgublja tla in vpliv in od leta do leta se manjša njegov pomen kot tistega faktorja, ki je na njem temeljila praktična enakopravnost. Sistem strankarskih organizacij mu jemlje svežost in ugled in ga peha v odvisnost in obveze, ki so večkrat vse prej kakor demokratične. Slabí ga po eni strani vroča borba z vplivi nasprotnih teženj, po drugi pa težave in teža sodobnih družabnih in gospodarskih problemov, ki zahtevajo rešitve. Tu lahko omenimo še vrh tega posledice, ki so jih deloma baš gesla demokracije rodila pri rasah, ki so doslej bolj pasivno sodelovale pri organizaciji svetovnega reda. Vsi ti vzroki ustvarjajo indijske, egiptovske in druge probleme, v državah samih pa polnijo kroniko dni z ogromnimi stavkami, s strahovi brezposelnosti, z izbruhi revolucij itd.

Spričo tega močnega valovanja nazorov in principov, spričo te nestalnosti, ki ustvarja v vseh državah stanje tihe ali toliko ostrejšje borbe, nas nehote obide zanimanje za meddržavne, mednarodne politične odnošaje. In ob prvih razgledih že lahko ugotovimo, da je njih stanje podobno onim v državah samih. Po vojni smo dobili razne institucije, ki bi morale skrbeti za ohranjevanje miru, za izvršitev mednarodnih konvencij, za ureditev manjšinskih vprašanj in podobno. Odveč bi bilo razmotrivati še posebej o njih delu in vplivu, in zdi se, da gola dejstva v drugem smislu popolnoma zadostno osvetljujejo problem z druge strani. Govoriti o kakšnih jasnih alijansah med posameznimi državami, bi bilo morda še prezgodaj. Formacije prijateljev in nasprotnikov niso še izdelane. Dejstvo je le, da smo priče nezaslišanega, nikdar še doslej tako obsežnega oboroževanja, ki izpreminja ves svet v izrazit bojni tabor.

Kakor v državnih upravah samih, tako je v meddržavnih razmerjih porušeno ravnovesje nekakšnega ne samo pravno pač tudi pojmovno urejenega sožitja. Orožje, ki se grmadi v skladiščih, priča, da je bodočnost zastrta s sencami in da je ono samo pripravljeno v pričakovanju danes še prikritih konfliktov.

Sredi teh razgibanih, borbenih razmer pa rasto in se razvijajo tipi sodobnih socijalnih središč — velemesta. Fantastična naglica, trušč, množica in nemir so njih atmosfera, tehnika pa jim s pomočjo industrije gradi in izpopolnjuje notranjo konstrukcijo. Tu se srečujejo vsi narodi sveta, tu se kopičijo zakladi zemlje v neverjetnih masah, tu zore naše civilizacijske težnje v popolnost, tu je spočet orjaški mehanizem našega sožitja na zemlji; tu je rojen odnos sodobnega človeka do vsega znanega in neznanega okrog sebe. Velemesta — domačija sodobne družbe. Rodile so jih smernice modernega gospodarstva in jih pretvorile v ogromne obrate, kjer se dnevno izmenjuje dotok in odtok brezmejnih količin blaga. Premislimo le zaloge in konsum trgovin, zasipanje industrij s sirovinami in odtok producirane mase v skladišča in struge dnevne porabe. Civilizacija je povečala potrebe; kapital jih je pognal v pretiranost in luksus. Dasi nam ostri konkurenčni boji pričajo o hiperprodukciji vsega blaga, opažamo po drugi strani logično posledico preobilice: razmetavanje in rafiniranost, neutешeno, iz prenasičenosti rojeno beganje za novim. Jasen dokaz nam nudi razvoj današnje mode. Tu nista več odločilna le okus in kvaliteta, tu je že vidno nervozno občutje človeka, ki stoji pred natrpanimi skladišči blaga in posega, izbira, zavrača in menja, iz same sitosti vsega, ko se predmet izmakne iz smiselnosti in lepote in postaja le še senzacija. Odmikanje od naravnih, uravnovešenih potreb pa razkriva nezdravo nagnenje, ki sega preko trdnega, smiselnega okvira določenega socijalnega reda. In še neki psihološki pojav velja podčrtati, ko že govorimo o modi. V posebnem oziru znači s svojimi, senzacij polnimi prevrati zatrpavanje praznot, ki se odpirajo v današnjem človeku; to hlastanje po efektu priča o usmerjenosti v zunanost, o iskanju neke forme izživljanja v zunanostnih fenomenih. Toda k temu se še povrtno. — Velemesta so postala obrat, ki posreduje ogromen obtok materijala, konsum in produkcijo. Kakor že omenjeno, so se razvila v to smer kot logična posledica modernega gospodarskega sistema in povsem razumljivo je, da je bil sistem cirkulacije materijelnih dobrin projiciran tudi na izmenjavo vse ostale človeške produkcije. Odtod tudi včasih močno pretirane sodbe o brezdušnem materijalizmu naših dni. No, vsak obrat potrebuje predvsem čim najracijonelneje izrabljenih sil in časa. Od tega pogoja do umstveno zgrajenega in izdelanega sistema je

le korak in doba, v kateri živimo, ga je napravila. Poglejmo današnje urade, banke, trgovine, privatna industrijska in druga podjetja, pa povéčini i vse druge ustanove, ki služijo današnjemu socialnemu ustroju; povsod naletimo na urejeno, racijonelno izrabljanje sil in časa, ki nam priča, da nam teko ure sredi orjaškega mehanizma, kjer pomeni vsak izgubljeni hip izgubljeno materijelno vrednost in kjer ljudje niso več nego sestavni deli in delci hladnega, treznega stroja. Temu rodu se odmika narava, ker je izoblikoval izven nje način svojega življenja. Zaradi tega tudi ne živi ž njo, ne hrepeni po njej in mu ne znači več istovrstne domačije. V zameno si je ustvaril svojemu življenjskemu sistemu ustrezajoč svet zabav, kjer išče oddiha, kjer izživlja svojo človečnost, kadar se po dnevnem delu izloči iz kroga svojih dolžnosti. Težnja po zabavi je bila brez dvoma lastna človeku v vseh časih, vendar lahko trdimo, da je naš čas v tem oziru izredno iznajdljiv, predvsem pa, da je v načinu, kako se svet zabava, popolnoma svojstven. Sodobna zabava je šumna in glasna, biča živce in čute in zahteva od človeka nekega posebnega razpoloženja, ki ni žejno tihih užitkov, okusa in harmonije. Baš nasprotno! Današnji človek se zabava kot telesno in duhovno otopelo bitje, ki mu gre za pozabljenje realnosti, za pijanost v kričeči, zunanostni smeri, za beg od vsega, kar ne nudi neposrednega užitka, to se pravi, kar ne draži in omamlja, kar ne razburja in fascinira. Vsa današnja zabava je preračunana na čim večji učinek v svetu čutov in živcev in se naravno, kakor vsako nadvladajoče izživljanje, izpopolnjuje do skrajne rafiniranosti. Sodobna družba je s svojo težnjo po zabavi izpolnila vsak hip svoje prostosti in po možnosti odrinila daleč od sebe vse nadležne samotne ure, ki silijo k premišljevanju in poglobitvi. Po mestih je ustvarila nebroj svetišč, ki služijo zabavi in kjer se dnevno srečujejo tisoči lačnih src, ki jim je dobro le v trušču in vrišču, ki tišči ob tla blede sence vsakdanjega življenja. In tudi takrat, kadar se zateka v naravo, je vsak ožji stik s kraljestvom naravnih fenomenov že vnaprej izključen. Na gorah, po lokah in poljih poje gramofon in radio, po kopališčih in letoviščih se šopiri velikomestni običaj in priroda je le pripravna, malce eksotična kulisa za isto pojmovanje, za isti odnošaj do življenja. Ta težnja po begu v zunanost ima še več zaveznikov, od katerih smo modo že omenili. Priključiti ji je treba še sport in moderno tehniko, in sicer oboje z ozirom na neke pojave, ki se popolnoma krijejo z zgoraj orisanimi nagnenji. Oba, sport in tehnika, sta vsaj polovico svoje smiselnosti utemeljila z rekordi in senzacijami, ter se tako izločila iz okvira normalnih potreb. Postala sta sestavni del atmosfere, ki se v njej izživlja in oblikuje

sodobna družba, deloma kot luksus, deloma pa kot utešitev instinktov, ki jim je senzacija in zunanostna gesta življenjska nujnost.

Spričo te osnovne strukture velikomestnega človeškega sožitja lahko razumemo, da niso mogle ostati nedotaknjene osnove, ki so doslej regulirale naše skupno življenje. Mehanistični princip je pognal v ospredje boj za materijelne dobrine in zmanjšal pomen drugih, manj rentabilnih vrednot. Posegel je po temeljih dosedanjih naših pravnih razmerij in izpodnesel trdnost in veljavo socialnih in moralnih zakonitosti. Važna je tendenca, naj se podredi družbi družina, in pa poizkusi, ki jo kot mehanično funkcijo uvrščajo v mehanizem socialnega obrata. Številna razmišljanja pričajo, da je problem družine akuten, to se pravi, da je institucija od vseh mogočih faktorjev prizadeta, če ne omajana. V neposredni zvezi se vrste parole o svobodni ljubezni, o vzgoji, o prosti izbiri, pa tudi o enakopravnosti moža in žene, brez ozira na njih biološko svojstvenost. V vseh njih se krije poleg akcije tudi upravičena reakcija, ki podčrtava razmerje moža do žene in žene do moža kot pomemben sodoben problem. Nestabilnost zakonskih zvez je prav tako očitna, kakor omahovanje človeških strasti med prirodno animalično pravico in umstveno iskanim uživanjem. Sredi vseh gesel, pojmovanj in parol pa vidimo človeka, kako se z brutalno gesto otresa vsega, kar čuti v perspektivi svojih instinktov kot utesnitev svobodnega individualnega izživljanja, in sicer le zaradi tega, ker je od vsega okrog sebe in v sebi pahnjen v iskanje in boj za primitivno rejo svojega organizma. Gol in prost vse šare navad, običajev in predsodkov se poganja za tisto malo trdne zemlje pod nogami, ki jo trenutno lahko krsti z imenom osebne resnice. S to težnjo pa se odmika njegov obraz iz okvira družbe, da se nam jasneje in točneje razodene v sferi svobodnega duhovnega življenja.

Ob tem imenu bo marsikdo dvignil obrvi, ker se je že udomačila kriva vera, da v tako usmerjenem življenju, kakor je naše, peša in propada duhovna stran človeškega udejstvovanja. Ob širših razgledih pa moramo ugotoviti, da je baš nasprotna trditev resnična. Duhovna produkcija je istotako elementarni sestavni del našega organizma, kakor materijelna, in družba nam je priča, kako se pleto potrebe in dognanja obeh in kako gradita iz dobe v dobo njene osnove. Če je reakcija po eni strani vzbudila silnejšo akcijo z druge strani, znači ta pojav le bežne stresljaje prehodnih faz, ne pa neaktivnosti ali celo netvornosti katerekoli druge funkcije. Duhovni svet sodobnega človeka je razgiban in bogat, dà, mnogo bogatejši, kakor se zdi površnemu opazovalcu. V zvezi z vsemi zunanjimi in notranjimi pojavi na zemlji se nam razkriva kot življenja polno kraljestvo človeka, tistega malega delca v svetovnem

mehanizmu, člana sodobne družbe, državljana in političnega vernika in vendar kljub vsemu tudi človeka, to je živega organizma pred skrivnostmi v sebi in izven sebe.

Toleranca, ki splošno regulira sožitje organiziranih konfesij, je skoro že pahnila v pozabljenje sporne verske resnice, ki jih brani ta ali ona cerkev in ki so svoje čase dramile živ, sodelujoč interes vseh vernikov. Danes ni boja za dogme, ne za nauke, danes je mir med cerkvenimi organizacijami in logično tudi med njih pripadniki. Vendar lahko trdimo, da že dolgo ni mučila človeških src tako živa, elementarna religiozna žeja kakor baš v današnjih dneh. To je žeja bitij, ki jim je znanost odprla domala ves svet, ki jih je prosvitljenost in spoznanje dvignilo nad konvencijo in dogme in ki težijo iz mrzle razumske jasnine po kozmičnem sožitju in sočuvstvovanju. Zanimive v tem oziru so neštete knjige, ki govore o Kristu z vseh mogočih vidikov, pa tudi številne svobodne verske šole po vsem svetu, ustanovljane v Kristovem imenu. Duhovi se ugrezajo v mistična razglabljanja, kjer lahko najdeš i krščanske i paganske zarodke. Ta mistika je kljub vsemu od tega sveta, ker ga priznava in ljubi in pozna vso njegovo vrednost in moč; baš zaradi tega ta misticizem ni beg, pač pa kvečjemu težnja po ustalitvi duha sredi lepot in skrivnosti. Sodobni duh hodi za naravo kakor otrok za svojo materjo in se kljub rezultatom znanosti ali baš zaradi njih z ljubeznijo in slastjo oklepa njenih vsak dan razodevanih, preprostih resnic. Zato ne preseneča, da jo je prepletel in ovil s podobami in pojavi življenja in se mu je približala kakor en sam veličasten simbol vseh njegovih potov. Posebej razpravljati o nešteti verskih sektah in o širokem razmahu okultizma, se mi zdi odveč. Pač pa ne moremo prezreti mladega gibanja v katoliški cerkvi, ki z vso silo stremi za pomlajenjem religioznejših občutkov. Kolikor niso v teh težnjah postale dogme le predmet bolj ali manj intelektualistične poezije, smo priče dela energij, ki so se, izzvane od dosedanje prakse, pognale v akcijo za živejše, iskrenejše doživljanje.

Dasi danes težko govorimo o religioznejših težnjah brez filozofskega, miselnega udejstvovanja, ker se oboje večkrat prepleta in zliva v tok energij za istimi cilji, si moramo z ozirom na preteklost ločeno očrtati njega podobo. Naravno nimam v mislih empiričnih znanosti, pač pa čisto, umstveno človeško stremenje po resnici, ki je koncem preteklega stoletja ob mejah abstraktnosti izpolnilo svojo razvojno možnost. Ta dogodek je dovolj jasno podčrtal in označil Bergsonov nauk. Vendar so segle še daleč v novo stoletje visoke teorije razuma, ki so kakor v predslutnji bodočnosti krčevito zajele vse življenje in hotele na podlagi tra-

dicij in dognanih vrednot ustvariti možnost sreče na zemlji. Da, sreče, to se pravi, zaključiti razvoj, odrešiti človeka. Misel se je oklenila realnosti, ne da jo prouči, da zazna njene tajne zakone, pač pa da jo uklene v sistem, ki je obetal odrešenje. Toda teorije so ostale teorije, namreč v tem, kolikor so poizkušale živ element utesniti v sistem spoznanega. Takoj po vojni pa opazimo nov pojav. Sredi negotovosti, ko se je zdelo, da se rušijo sleherni temelji duhovnih dognanj, se je misel oklenila vzhoda. V par letih je obogatila evropsko prevodno slovstvo skoro vsa filozofija Indije, Kine in drugih vzhodnih narodov. Ustanavljale so se filozofske šole, po večini vse bolj ali manj stremeče za duhom in resnico istočne davnine. Te težnje so bile skoro enako močne kakor poseganje po srednjeveški mistiki. In danes? Danes ni dvoma, da Einsteinova relativitetna teorija ni zarezala globokih sledov le v znanosti, pač pa tudi v filozofskem pojmovanju. Zrušila je absolutnost, oziroma predstave absolutnega in s tem tudi težnje po dognanih, izven razvoja v absolutnost projiciranih resnicah. Ako pomislimo, da je že prej opešala vera v popolno moč in pravico razuma, da je že dozorel občutek za meje, ki so mu stavljene, bomo razumeli, zakaj se je misel obrnila k zemlji, k realnosti. Danes izhaja iz predmeta in njega elementarne zakonitosti, iz njegove bitnosti in organičnosti. Danes se upija v zakone posameznih življenj in oživlja sleherne pojave v absolutnosti njih relativnih odnošajev. Tako ne srečujemo več abstraktne graditve zakonov o lepoti, pa recimo o sreči, o absolutni smiselnosti, popolnosti in podobnem, pač pa zmirom bolj le razmišljanja o zakonih živega, v naturi stvari spočetega, resničnega in organičnega. V tem smislu lahko že govorimo — če izvzamemo številne neplodne spekulativne poizkuse — o novem gledanju na človeka in njegov duhovni svet, na naturo in njene pojave, na umetnost itd.

Podobo religioznejših in miselnih teženj našega časa pa je potrebno izpopolniti z orisom sodobne umetniške volje. Za umetnost — brez ozira na posamezne stroke — je važno, da je poleg svojega avtonomnega izživljanja realen predmet konsuma in torej neposredno vezana na družbo. Ta okolnost približuje našemu razumevanju vsa tista umetniška stremjenja, ki so v sodobni družbi zdrknila na nivô mode in ni bil njih pomen nič večji od vseh drugih, v današnjih dneh tako številnih senzacij. V psihološkem oziru bodo morda nekoč predmet zanimivih študij, ki bodo v marsičem osvetlile gesto v zunanost, gesto izmučenega pa tudi fizično oslabelega človeka. Doba njih razcvita pa se zdi kakor vrinjen člen v razvojno verigo sodobne umetnosti. Prevrata, ki je zrušil stara razmerja

in pojmovanja, se je izvršil kmalu v začetku stoletja. Takrat ni šlo za senzacije, takrat je bil vsak udarec naperjen zoper formo preteklosti in ustvarjajoči duh je razsiral svoje energije, dasi bolj v negativnem smislu. Ta razvoj je prekinila vojna, oziroma ga je zlomila v prizmi svojega trajanja in posledic. Sledila je poplava raznih -izmov, katerih programov ni moj namen razlagati, oziroma proučevati. Zanimivo je le, kaj je ostalo po njih v delih in v mišljenju. Programi a priori so slabo znamenje in kdor gre danes paberkovat za njimi, bo našel čuda malo znanja in skoro nepojmljiv eklekticizem, ki je precej podoben onemu v filozofskem naziranju. Povojna umetnost si je izposojala oblike in motive povsod, od primitivnih narodov, preko antike in srednjega veka do renesanse. Prazen, skonstruiran kozmopolitizem ji je odvzel duha in intimnost nečesa samoniklega, iz dna zajetega in ji vtisnil pečat intelektualističnega ornamentalizma in dekoracije. V odnošaju do umetnosti pa lahko ugotovimo zmedo pojmov in okusa, ki je dopuščala skoro vsakemu poizkusu nezasluženo veljavnost. Kritična zrelišča so zgrešila pomen in zakonitost stroke in oslonila vrednotenje na intelektualno programatičnost, ki je tuja smislu umetniškega dela. Tako srečujemo nazore, da mora umetnost služiti družbi, velikim idejam, notranji preosnovi človeka in podobno. Vendar se ne dá prezreti, da umetnost ni nič abstraktnega, pač pa je zmerom bila in bo problem ustvarjajoče osebnosti. In umetnik služi človeku, oziroma družbi le toliko, kolikor je sposoben, da podredi funkcije življenja svoji tvorni ekstazi. No, zadnje čase se zdi, da je zavladalo zatišje v umetniškem svetu. Potihnila so umetniška gesla, programi in parole — morda je to znak dela in iskanja, morda pa le utrujenosti. Napor kritike bi govoril za prvo; neutajljivo je namreč iskanje kvalitete in njenih zakonitosti, v neposredni zvezi s strokovnim znanjem in podčrtavanjem osebnosti. Enodnevnost in enostranost vrednotenja ponehava in močna je volja, da se iztrga umetniško delo iz omejenega intelektualizma in se usidra v svobodni dinamiki elementarnih gonov in konfliktov. Vendar se mi zdi, da je naš čas izrazita zibel anonimnih tvorcev, ki sicer žive in delujejo med nami, ki jih pa preglašča šum vsakdanjih dni in jih bodo šele bodoča desetletja izkopavala izpod druge navlake. Morda bi se dalo baš v tem smislu najti več izrazitih primerov.

3

Ob tem kratkem orisu lica sedanjih dni se zdi, kakor da zremo podobno, polno neskladnosti in nasprotij. Toda življenje ni premočrtna linija, ki tako godi našim umstvenim težnjam, življenje je voz in akcij in

reakcij, ki je pa vendarle iz dobe v dobo mogoče v najširšem obsegu proreti do njih vzročnosti in osnovnih smernic.

Ako se bežno vmislamo še enkrat v sodobni materijelni svet, zaslu-timo problem, ki aktivno in pasivno označa in regulira njega izživljanje. Vseh upravnih sistemov, pa bilo demokracije, fašizma ali komunizma, napor je posvečen nalogam, ki jim jih razkriva način modernega gospodarstva in ki so končno i teh sistemov osnovna smiselčnost. Človeško so-žitje na zemlji temelji danes že na gospodarskih principih, katerim daleč več ne ustreza regulativa iz prejšnjih dob. Vsak dan se znova očituje potreba po temeljnih izpremembah in svet se bori zanje bodisi z gesto revolucije, bodisi z resnobo in vztrajnostjo evlucijskega dela. Tu ne gre le za materijalistično žejo, za hlastanje po materijelnih dobrinah, ki ga na površju tolikokrat srečamo. Z rešitvijo gospodarskega vprašanja je v tesni zvezi zadostitev neki višji pravičnosti, predvsem pa življenjski zakonitosti, ki je v prirodi stvari. Življenja brez reguliranega dovajanja materijelne hrane ni in vsak novo spočet organizem zahteva sebi ustrezajočo ureditev materijelne organizacije. Presojanje o metodah in potih, ki jih omenjeni upravni sistemi ubirajo za rešitev gospodarskih vprašanj, ne spada v okvir tega sestavka. Podčrtal bi le dejstvo, da ves ta gospodarski problem ni le posledica vojne, pač pa leže njega zarodki že v koncu devetnajstega stoletja, kar nam še toliko bolj razkriva njega orga-ničen pojav. Bržkone je njega bistvo mnogo globlje od vseh današnjih solucijskih poizkusov, oziroma je, z drugimi besedami, še daleč od nas in so potrebna še dolga pota dejanj in truda, preden se pokažejo bistvene preosnove. V tem pa je končno usoda vseh zemskih resnic.

Sodobna družba nam najvidneje očituje ves krč materijelnih in du-hovnih komponent, ki v pozitivnem ali negativnem smislu oblikujejo njeno strukturo. Sistem mehanizacije je brez dvoma prehodna nujnost, vendar ni verjetno, da se krije v njem kal stabilnejše organizacije. Človek je v svojem bistvu isti element kakor vse, kar živi okrog njega; del narave je, sestavna enota kozmosa. Njega življenjski problem je pod-rejen torej istim zakonom kozmičnih skrivnosti in vsak odklon od njih je zmirom še značil zanj korak v negativno stran. So zakoni, ki jih sicer ne poznamo, katerih učinki nam pa očitujejo tajne relacije elementarnih sil, ki so osnove vsega živega. Vsak organizem, ki se izloči iz teh zako-nitosti, uvene in hira, bodisi kot žrtev tragičnih konfliktov ali kot ne-plodna celica. Sodobna mehanizacija sožitja tira človeka stran od pri-rode in zato ni le slučaj, da odmirajo nekatere plasti družbe, ker so prenehale biti v nekem višjem smislu produktivne. Premočrten razvoj v to smer se zdi zaradi tega nemogoč in uverjen sem, da je človeštvo

pripravljeno v težkih krizah žrtvovati, če treba, vso svojo civilizacijo, samo da se približa narodi, ki mu edina dovaja hrano in energije. Morda so boji v duhovnem svetu še najjasnejše potrdilo te domneve. Sodobni človek se izmika konfesijam, ne zaradi razumskega napuha, pač pa iz nujnosti potreb, ki mu teže ramena. Komaj še zaznavna je luč, ki prši v svet današnjih občutkov, luč posmrtnega kraljestva, ki je v davnini usmerjala življenjske energije. Podobno je ugasnil i nežni cvet romantične sreče pod nogami sodobnih množic in z njim tudi drugi pojmi življenjske smiselnosti, ki so oblikovali in krepili strukturo socialnega reda. Danes se je ves smisel naporov, trpljenja in izkušenj ustalil na zemlji, v domačiji človeštva. Sreča, lepota, popolnost — svete iluzije minulosti! Danes, ko se razkraja v kaos vse, kar je doslej tako varno vodilo milijone preko prepadov, danes se zdi, da se oklepa človek z vsemi silami zemlje, da ji iztrga zakon svojega novega življenja.

Za življenje gre! Toda življenje ni neurejeno razmetavanje energij, pač pa nasprotno, iz pogojev in potreb rojena vrsta zakonov, ki sprovajajo produkcijo sil. Ta zakonita urejenost je očitna i v narodi okrog nas i v človeku samem, v občutku dolžnosti, ki ga vodi v svobodno izživljanje. Človeški rod se vzpne zmerom najvišje takrat, kadar ga vsega prevzame zavest dolžnosti do lastnih dognanj, brez ozira na osebne račune. Težki boji, zmote, iskanje, izkušnje in spoznanja ustvarjajo vrednote, ki se v njih ujame slutnja o resnični poti k svobodi, to se pravi, k novemu redu. Kajti svoboda je le posoda živih vrednotenj, živih zakonov. Tako se zdi, da se za navidez sproščeno zunanostjo zgoščajo vse energije v ustvarjanju novih relacij vrednot — osnov sodobnega človeškega življenja na zemlji.

Naš čas je razgiban, opasen in krut. V zraku je strast in duh po krvi. Ob prvih stopinjah v nove smeri je pretresla zemljo štiriletna katastrofa in kdo sluti, kakšne žrtve bo terjala bodočnost. Mi vsi smo podobni sencam, ki tavajo skozi teme za svojimi podobami. Morda je že sinil v noč prvi svit novega dne, rahel in komaj zaznaven, kakor slutnja — kdo ve. Kdor stoji ob strani, mu je lahko ugotavljati prav in neprav, smiselnost in nesmiselnost, seveda z njegovih vidikov. Toda organizem človeštva je ves izročen pozitivnim in negativnim komponentam svojega razvoja in mora tod, skozi rušenje starega v iskanje in graditev. Zaradi tega je naš čas vkljub vsemu lep, ker je poln in živ. In ker je ves nosen instinktov, ki se ne strašijo ne boja, ne naporov, pa tudi ne žrtev. Očitki, da je brezdušen in vdan materijalizmu, zadevajo komaj majhen del sodobnosti, ne upoštevaje elementarnih zakonitosti življenja, katerih vzro-

kov in učinkov ne gre kar tako jasno meriti na tehtnici našega razuma. Kdor ne gradi v smislu časa iz časa samega, kdor ni tvoren iz dejstev, ostane le predikant in poboljševalec. Besede od včeraj ne zadoščajo več za poglede v bodočnost, ker se jim njih vsebina izmika v svetlobo novih, ali boljše, drugačnih vrednotenj. Danes ne gre za nazore, pač pa za pojme, ne za obrede, ampak za vero, ne za formo, pač pa predvsem za resnično, iskreno doživljanje. Zaradi tega sloni vsa teža sodobnosti na ramenih vsakega posameznika — in vsako življenje zase s svojimi boji, zmagami in porazi, s svojim iskanjem in delom je tista prst, kjer kale vrednote bodočega reda.

IN SOLNCE JE OBSTALO

ROMAN — FRANCE BEVK

Predzadnje poglavje.

Decembrska polnoč. Cesta, ki drži od Škofje Loke v Poljansko dolino. Kočija, voznik in konj. Medla luč. Učiteljica Dora Humar se je vračala v domovino. Po isti poti, po kateri je pribežala pred nekaterimi dnevi. Pred kom? Pred bodočnostjo, ki je nalik mračni uganki stala pred njo? Ali jo je gnalo srce, ki je štiri leta čakalo in drhtelo?

Ozrla se je. Poleg nje je sedel profesor Vinko Logar. Podolgovat obraz, črni lasje so mu silili izpod kape na čelo. Ovratnik suknje mu je bil zavihan čez ušesa. Roke je stiskal pod konjsko odejo, ki mu je zagrinjala kolena. Voz ga je rahlo pozibaval, kakor da ga uspava. „To je on?“ se je vprašala Dora. Korporal avstrijske armade, odlikovan z malo srebrno. Ironičen nasmeh.

Gledala je v medlo svetlobo, ki je padala na konja, na drevesa, na katerih je viselo ivje, na polja in travnike, ki so ležali pod slano. Kam so ji zastrmele oči? V temno brezno pred seboj. „Štiri leta“, je trepetala. Kakor da se je bilo solnce ustavilo na nebu in je prenehalo življenje. Nastala je velika praznosta. Klici blaznosti in greha. Slavčje petje je preglušilo pohotno rezgetanje. Na bele čaše vonjajočih cvetov je škropnila kri. Bridko: „Leto tisoč devet sto štirinajsto.“ In bridkejše: „Leto tisoč devet sto osemnajsto.“

Naslonila se je na Vinka. Trepetala je od mraza... Blato, blato. Plitve kotanje vode je pokrivala plast belega ledu. Kolesa so hreščala, kakor da vozijo po steklovini. Po gorah je ležal sneg. Zdaj zdaj je potegnili ledena sapa, veje so zašklepale. Pod cesto je tekla reka. Zamrz-